

BOLA IJTIMOIYLASHUVINING MUHIM OMILLARI

Xujamiyarov Sa'dullo Choriyevich

sxujamiyarov@gmail.com

Toshkent Amaliy fanlar universiteti "Maktabgacha ta'lim metodikasi"

kafedrası, p.f.f.d., dotsent

Annotatsiya. Hozirgi paytda bola rivojlanishiga ekologik muhit, atmosferaning buzilishi kabi tashqi omillar ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning natijasida jismoniy nuqsonli bo'lib tug'ilayotgan bolalar soni ko'paymoqda. Bunday bolalarning muomalaga kirishishi va faoliyat yuritishi nihoyatda og'ir kechadi. Shuning uchun ularga o'qitishning yangi metodlari joriy qilinmoqda va bu metodlar ularning aqliy rivojlanishga erishishlariga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, bola, omil, mezon, rivojlanish, makro, mikro, davr, muhit.

Аннотация. В настоящее время внешние факторы, такие как загрязнение окружающей среды и атмосферы, также негативно влияют на развитие детей. В результате растет число детей, рожденных с физическими недостатками. Таким детям крайне сложно социализироваться и функционировать. Поэтому для них внедряются новые методы обучения, которые помогают им в умственном развитии.

Ключевые слова: социализация, ребенок, фактор, критерий, развитие, макро, микро, период, окружающая среда.

Annotation. Currently, external factors such as environmental and atmospheric pollution also negatively affect the development of children. As a result, the number of children born with physical disabilities is increasing. It is extremely difficult for such children to socialize and function. Therefore, new methods of teaching are being introduced to them, and these methods help them achieve mental development.

Keywords: socialization, child, factor, criterion, development, macro, micro, period, environment.

Kirish. Ijtimoiylashuv bolalar, o'smirlar, yoshlarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ko'p sonli shart-sharoitlar bilan o'zaro munosabatida yuzaga keladi. Insonga ta'sir qiluvchi bu sharoitlar omil deyiladi. Aslida ularning hammasi ham aniqlanmagan. O'rganilgan omillar haqida bilimlar yetarli emas. Ijtimoiylashuvning omillari ikki guruhga bo'linadi: **tashqi va ichki**.

Ichki omillarga quyidagilar kiradi.

Shaxs tug'ilganidan boshlab rivojlanadigan muhit sotsium yoki mikrosotsium deyiladi. Tashqi ijtimoiy omillardan tashqari ichki biologik omillar ham mavjud. Ularni bir- biridan mustaqil o'rganishning iloji yo'q. Zamonaviy ilmiy nazariyalarda shaxs rivojlanishining asosiy omillari sifatida biologik va ijtimoiy omillar ajratib ko'rsatiladi.

Ijtimoiylashuv jarayoniga samarali ta'sir qiluvchi va bu jarayonlarni faollashishida mexanizmlar muhim rol o'ynaydi.

Mexanizm bu,

–harakatga keltiruvchi turtki, kuch hisoblanadi,

ijtimoiylashuv jarayonida turtki vazifasini bajaradi. Ijtimoiylashuv jarayoni mexanizmlarini bir qator olimlar o'rganib chiqqanlar. Shulardan I.Podlasiyning tasnifi bo'yicha mexanizmlar:

1. Bostirish mexanizmi:

Hohish istaklarni, g'oyani, fikrni ongdan chiqarib tashlash.

Masalan:

Bolani ongidan salbiy istak-g'oyalarni ularning ongidan chiqarib tashlash ya'ni kattalarni hurmat qilmaslik, salom bermaslik, mashinalarda yoshi kattalarga joy bermaslik va shu

kabilar.

2. Ajratish mexanizmi:

Yomon taassurotlardan voz kechish, xotiralardan kechish.

Masalan:

Biror yoqtirgan o‘yinchog‘ining buzilishi natijasida bola tushkunlikka tushadi pedagog esa o‘yin davomida bolani chalg‘itib tushkunlikdan olib chiqishi kerak.

3. O‘z-o‘zini cheklash mexanizmi:

Bolani o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasayishi, ‘men’ konsepsiyasining yo‘qolib borishi.

Tashqi omillarga quyidagilar kiradi.

1. **Megaomillar** (mega-eng katta)-kosmos, yer shari, planetar jarayonlarni kiritsa bo‘ladi.

2. **Makroomillar** (makro-katta)-davlat, xalq, jamiyat, shuningdek bularga demografik, ijtimoiy, siyosiy, ekologik, ya‘ni yerning barcha aholisining ijtimoiylashuviga ta‘sir ko‘rsatadigan omillarni kiritiladi.

3. **Mezoomillar** (mezo-o‘rta)-hudud va yashash joyi ommaviy aloqa tarmoqlari, u yoki bu submadaniyatga tegishliligiga ko‘ra ajratilgan guruhlarning ijtimoiylashuvi shart-sharoitlari. Mezoomillar etnik qurilmalarni shakllantirish jarayoniga, mintaqaviy sharoitlarga, shu hududning OAVlariga ta‘sir qiladi.

4. **Mikroomillar**, ya‘ni muayyan shaxslarga ta‘sir qiluvchi omillarga - oila, qo‘shnilar, tengdoshlar guruhlari, tarbiya tashkilotlari, turli ijtimoiy, diniy, davlat, xususiy tashkilotlar kiradi.

Shaxs tug‘ilganidan boshlab rivojlanadigan muhit sotsium yoki mikrosotsium deyiladi.

Tashqi ijtimoiy omillardan tashqari ichki biologik omillar ham mavjud. Ularni bir-biridan mustaqil o‘rganishning iloji yo‘q. Zamonaviy ilmiy

nazariyalarda shaxs rivojlanishining asosiy omillari sifatida biologik va ijtimoiy omillar ajratib ko'rsatiladi.

Biologik omillar. Biologik irsiyat insonni inson qiluvchi umumiy jihatlarini aniqlaydi. Irsiyat deganda ota-onalardan bolalarga turli belgi, o'xshashlik, xususiyatlarning o'tishi tushuniladi. Irsiyatga ko'ra bolaga ota-onasidan inson organizmi, asab tizimi, miya va his-tuyg'u organlari, shuningdek, qomat tuzilishi, soch, teri rangi o'tadi. Bular insonni boshqa insonlardan ajratib turuvchi tashqi omillar hisoblanadi. Shuningdek irsiyat bo'yicha nerv faoliyatini rivojlantiradigan nerv xususiyatlari ham o'tishi mumkin. Irsiyat bolaning tabiiy xususiyatlari asosida biror-bir faoliyat sohasida muayyan qobiliyatlarining shakllanishini ko'zda tutadi. Psixologik ma'lumotlarga ko'ra, qobiliyat insonning tabiiy xususiyati bo'la olmaydi. Bola qobiliyatlarining namoyon bo'lishi uning hayot, ta'lim-tarbiya jarayonlariga bog'liq.

Ota-onadan bolaga o'tuvchi bir qator kasalliklar mavjud. Masalan: qon kasalliklari, shizofreniya, epilepsiya, daun kasalligi va boshqalar. Bu kasalliklarni genetika fani o'rganadi.

Jismoniy nuqsonli bolalar bilan maxsus pedagoglar shug'ullanishadi. Bu bolalar o'z tengqurlari bilan muomalaga kirishganlarida jiddiy muammolarga duch kelishadi. Bu esa ularning jamiyatga integratsiyalashuvlarini qiyinlashtiradi. Shuning uchun bunday bolalar bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borishning asosiy maqsadi bolaga tashqi olam bilan aloqa qilish kanallarini ochishdir.

Ijtimoiy omillar. Insonning biologik mavjudotdan ijtimoiy sub'ektga aylanishi uning ijtimoiylashuvi, jamiyatga integratsiyasi natijasida sodir bo'ladi. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega xislatlari asosida shakllanadigan qadriyat, ijtimoiy norma, xulq-atvor namunasi orqali amalga oshadi.

Ijtimoiylashuv insonning butun hayoti davomida kechadigan ko‘p qirrali jarayondir. U ayniqsa bolalik va yoshlik davrida nihoyatda jadallik bilan kechadi. Chunki aynan bolalikda asosiy ijtimoiy me‘yorlar o‘zlashtiriladi.

Bola ijtimoiylashuvida sotsium muhim ahamiyatga ega. Bu ijtimoiy muhitni bola asta-sekinlik bilan o‘zlashtiradi. Agar bola tug‘ilgandan keyin asosan oilada rivojlansa, uning keyingi rivojlanishi turli muhitlar - maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, maktab, maktabdan tashqari tarbiya tashkilotlari, turli ko‘ngilochar maskanlarda kechadi. Yosh o‘sib borgan sari ijtimoiy muhit “hududi” kengayib boradi. Bola qanchalik ko‘p muhitlarni o‘zlashtirsa, u shunchalik keng doira hududini egallashga harakat qiladi. Bola doimo o‘zi uchun qulay bo‘lgan uni yaxshi tushunadigan, unga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan muhitni izlashga urinadi. Shuning uchun u bir muhitdan boshqa muhitga ko‘chib yuradi. Muhit bolaning shakllanishida, uning ijtimoiy tajriba to‘plashida ijtimoiylashuv jarayoni uchun muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy pedagogikada jamiyat, ijtimoiy muhit avvalambor bolaning yangi muhitlarga integratsiyalashuvi nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Shu nuqtai nazardan inson va unga ta‘sir qiluvchi tashqi omillarning jamiyatdagi o‘zaro munosabati hamkorlik xarakteriga ega ekanligi muhimdir. Muhit- inson kirishishi, o‘zini qulay sezishi uchun joylashuvinigina yetarli bilishi lozim bo‘lgan ko‘cha, uy va boshqa narsalar emas. Balki, muhit bu alohida o‘zaro munosabatlar tizimi va qoidalari bilan xarakterlanadigan inson jamoalari hamdir. Shuning uchun inson muhitga yangilik kiritadi, muayyan darajada ta‘sir qiladi hamda o‘zgartiradi va o‘z o‘rnida muhit ham inson oldiga o‘z talablarini qo‘yadi. U insonni, uning xatti-harakatlarini qabul qilishi ham, inkor qilishi ham mumkin. Muhitning insonga munosabatini insonning yurish-turishi, uning talablariga qanchalik javob berishiga qarab aniqlasa bo‘ladi. Insonning xulq-atvori uning jamiyatda tutgan o‘rni bilan belgilanadi.

Inson jamiyatda bir vaqtning o'zida bir qancha mavqelarni egallashi mumkin. Masalan, ayol ham rafiqqa, ham ona, ham ustoz mavqelarini egallashi mumkin. Har bir mavqe insonga muayyan talablarni qo'yadi va shu bilan birga unga bir qancha huquqlarni beradi. Insonning jamiyatdagi muayyan huquq va majburiyatlar bilan xarakterlanadigan mavqei ijtimoiy maqom deyiladi. Insonda tug'ma maqomlar bo'lishi mumkin.

Insonning ijtimoiy maqomiga millati, tug'ilgan joyi, familiyasi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday maqomlarga odatda tug'ma maqom deyiladi. Boshqalari esa inson jamiyatda nimalarga mustaqil erishganligiga qarab belgilanadi. Masalan, ijtimoiy pedagog maqomiga shu sohadagi kasb tayyorlovchi o'quv tashkilotida ta'lim olgan va bu soha bo'yicha diplomga ega bo'lgan shaxs erishishi mumkin. Yuqoridagi maqomni qo'lga kiritilgan maqom desak adashmagan bo'lamiz.

Pozitiv rollarga avvalo oila a'zosining rolini kiritsak bo'ladi. Oilada bola bunday rollarning bir nechtasini o'zlashtiradi: o'g'il yoki qiz, aka yoki opa, jiyan, nabira, shuningdek, bobokalonlari bilan ham tanishishi mumkin.

Yana bir muhim ijtimoiy rol-o'z vatani fuqarosi bo'lish, uni sevish, u bilan faxrlanish, vatanparvar bo'lish bilan bog'liqdir. Shu bilan birga bola o'zlashtirishi mumkin bo'lgan boshqa rollar ham bor. Masalan, mutaxassis roli. Uni bola maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, litsey yoki boshlang'ich kasbiy bilim yurtlarida o'zlashtiradi. Salbiy rollarga daydi, tilanchi rollarini misol qilsak bo'ladi. Katta shahar ko'chalarida, magazin, bozor, jamoa transportlarida tilanchi bolalarni ham uchratishimiz mumkin. Ular bu rollarga ko'nikishgan. O'tgan-qaytganlardan mohirlik bilan pul undirib olishadi. Ular orasida o'g'irlik bilan shug'ullanadiganlari ham uchraydi. Ba'zi hollarda bo'lsa, ularni bu ishga kattalar undashadi.

Ijtimoiylashuv bolalar, o‘smirlar, yoshlarning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi ko‘p sonli shart-sharoitlar bilan o‘zaro munosabatida yuzaga keladi. Insonga ta’sir qiluvchi bu sharoitlar omil deyiladi. Aslida ularning hammasi ham aniqlanmagan. O‘rganilgan omillar haqida bilimlar yetarli emas. Ijtimoiylashuvning omillari ikki guruhga bo‘linadi: tashqi va ichki.

Bola qobiliyatlarining namoyon bo‘lishi uning hayot, ta’lim-tarbiya jarayonlariga bog‘liq. Ota-onadan bolaga o‘tuvchi bir qator kasalliklar mavjud. Masalan: qon kasalliklari, shizofreniya, epilepsiya, daun kasalligi va boshqalar. Bu kasalliklarni ginetika fani o‘rganadi. Hozirgi paytda bola rivojlanishiga ekologik muhit, atmosferaning buzilishi kabi tashqi omillar ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Buning natijasida jismoniy nuqsonli bo‘lib tug‘ilayotgan bolalar soni ko‘paymoqda. Bunday bolalarning muomalaga kirishishi va faoliyat yuritishi nihoyatda og‘ir kechadi. Shuning uchun ularga o‘qitishning yangi metodlari joriy qilinmoqda va bu metodlar ularning aqliy rivojlanishga erishishlariga yordam beradi

FODALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 22-oktabrdagi “Maktabgacha ta’lim tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. –T., 2019
2. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. –T., 2018.
3. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. Takomillashtirilgan –T., 2022.
4. Z.S.Teshaboyeva Bolalarning ijtimoiy moslashuvi. //Darslik/-T.: “Zebo Print”, 2024. 166 b
5. B.T.Qodirova Bolalarning ijtimoiy moslashuvi. O‘quv qo‘llanma– Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2021-y.
6. O.A.Tinibekov Bolalarning ijtimoiy moslashuvi // O‘quv qo‘llanma..-

